

Du bist der Herr der Welt

Handwritten text, possibly a signature or title, oriented horizontally.

ԱՅՐԱՐԱՏ

Այրարատ անվանումը որոշ չափով պայմանական է: Այստեղ նկատի չի առնված միայն աշխարհագրական ընդգրկումը, այլ նաև լեզվա-բարբառային և ազգագրական հատկանիշները:

Ինչպես ասված է, ներկա հատորի նյութերի ճշող մեծամասնությունը հավաքել է Եր. Լալայանը Աշտարակ, Օշական և Փարպի գյուղերից և հրատարակել «Մարգարիտներ հայ բանահյուսության» ժողովածուի Ա և Բ գրքերում, Յիֆլիս—Վաղարշապատ, 1914—1915 թթ. և ժողովածուի հիշյալ գրքերում զետեղված հեթիաթների գրառման ձեռագրերը ընդ պահպանվել, այդ պատճառով ներկա հրատարակության համար, որպես կանոն, հիմք են հանդիսացել հեթիաթների տպագիր տեքստերը:

Եր. Լալայանը իր հրատարակած ժողովածուի գրքերին առաջաբան կամ նախաբան չի կցել, միայն յուրաքանչյուր հեթիաթի առաջին էջի տողատակին գրված համառոտ ժանոթության մեջ նշվում է հեթիաթի գրառման ժամանակը, տեղը և ասացողը. չի հիշվում, սակայն, թե ով է գրի առնողը: Հայտնի է, որ հրատարակված հեթիաթների մեծ մասը իրեն՝ Եր. Լալայանի գրառումներն են, բայց այլ աղբյուրների վկայությունից հավաստի է, որ այդ նյութերի մի որոշ մասն էլ ուրիշ բանահավաքների գրառումներն են: Քանի որ հնարավոր չէ որոշակիորեն պահել, թե ով է տվյալ հեթիաթի գրի առնողը, նման դեպքերում նշում ենք՝ գրանահավաքը՝ անորոշ առումով: Ծավոք, Եր. Լալայանը տողատակի ժանոթություններում շատ սուղ տեղեկություններ է տալիս ասացողների մասին:

Մեր պրպտումները՝ համապատասխան գյուղերից լրացուցիչ տեղեկություններ հավաքելու ասացողների մասին, արդյունք չտվեցին:

¹ Ժողովածուի անվանաթերթում հրատարակության թվականը չի նշված, հիմք ենք ընդունել Գ. Ս. ստորագրությամբ «Մատենագրությունը» (Տե՛ս «Մշակ», 1914 թ. հունիսի 17, № 130) և

Սույն հասարի ծանոթագրութիւններէ մեջ նույնութիւնք բերվում են Եր. Լաւայանի հրատարակած տեքստերի տողատակերին գրված տեղեկութիւնները: Եթե նույն ասացողի մասին նրա պատմած տարբեր հեքիաթների տողատակերին կան լրացուցիչ տեղեկութիւններ, սույն հատորի ծանոթագրութիւնների մեջ այդ բոլորը ամբողջացվում է մի տեղում՝ առաջին հեքիաթի ծանոթագրութիւն մեջ, հաջորդների համար վկայակոչելով առաջինը՝ հեքիաթի ծանոթագրութիւնը:

Եր. Լաւայանի հրատարակած հեքիաթները՝ սյուսների ու մոտիվների ամբողջական ընդգրկման և գեղարվեստական-արտահայտչական կոլորիտի պահպանման տեսակետից լիարժեք գրառումներ են, ունենալով հանգերձ լեզվական որոշ թերութիւններ:

Պահպանելով հեքիաթների ամբողջականութիւնը՝ որոշակի և հստակ ենք դարձրել տեքստերի մատուցումը՝ հնարավոր չափով ճշտելով տրոհութիւն ու առագանջութիւն նշանները, պարբերութիւնների ու երկախոսութիւնների բաժանումը, ուղղակի և անուղղակի խոսքերի կիրառումը, ինչպես նաև ստեղծելով որոշ հետեւողականութիւն ու միօրինակութիւն լեզվա-արտասանական ձևերի գրութիւն մեջ: Նույն ձևով վարվել ենք նաև այս հատորում օգտագործված ձեռագիր նյութերի նկատմամբ:

Ճութաքանչյուր հեքիաթի ծանոթագրութիւն վերջում տրվում են տվյալ հեքիաթի վերահրատարակութիւնները:

1. ՀԱՋԱՐԱՆ ԲԼՐՈՒԼ ԿԱՄ ԱԼՈ-ԴԻՆՈՅԻ ՆԱՂԸ

(էջ 27)

Տպագրվում է ըստ Եր. Լաւայանի «Մարգարիտներ հայ բանահյուսութիւն» ժողովածուի Ա գրքում հրատարակված տեքստի (էջ՝ 125—143): Բանահավաքը թողել է հետեւյալ ծանոթութիւնը. «Պատմեց 1912 թ. օգոստոսի 21-ին Աշտարակ գյուղում, նույն գյուղացի Ավետիս Գրիգորյան 66 տարեկան անգրագետ ծերունին»: Նույն այս ասացողի պատմած «Կարապետ բեկի հեքիաթի» տողատակի ծանոթութիւն մեջ (տես «Մարգարիտներ հայ բանահյուսութիւն» Ա գիրք, էջ՝ 169) բանահավաքը հայտնում է, որ ասացող Ավետիս Գրիգորյանը ժողովրդի կողմից կոչվել է «Ջառ Ավետիս», որպես թե՛ շատ լավ հեքիաթ ասող:

Սույն հատորի հաջորդ ծանոթագրութիւնների մեջ Եր. Լաւայանի «Մարգարիտներ հայ բանահյուսութիւն» ժողովածուն համառոտութիւն համար կոչում ենք՝ «Մարգարիտներ...» Ա կամ Բ գիրք:

«Հազարան բլբուլ կամ Ալո-Դինոյի նաղլը» հեքիաթը ունեցել է հետեւյալ վերահրատարակութիւնները և թարգմանութիւնները.

«Армянские сказки», Москва, Academia, 1930, էջ՝ 168—193, Перевод и примечания Я. Хачатрянца, введение М. Шагинян, рисунки художника М. Сарьяна. Այս ժողովածուում թարգմանված մեզ հետաքրքրող հեքիաթները վերցված են Եր. Լաւայանի «Մարգարիտներ...» Ա և Բ գրքերից: Թարգմանիչը պահպանել է հեքիաթների ամբողջականութիւնը: Սույն ժողովածուն վերահրատարակվել է 1933 թ. լրացված նոր հեքիաթների թարգմանութիւնք և վերջում հավելվածով՝ Ն. Պ. Անգրեկի կազմած հայկական հեքիաթների սյուսների համա-

ռոտ ֆոլկլորային զուգահեռներով: «Հաղարան բլուզ» հեքիաթը II հրատարակության մեջ տե՛ս, էջ՝ 190—215:

Հաջորդ ծանոթագրությունների մեջ օժանդակ այս աղբյուրը համառոտության համար կոչված է՝ «Армянские сказки», իսկ երկրորդ հրատարակությունը՝ «Армянские сказки», 1933:

«Հայ ժողովրդական հեքիաթներ», կաղմեց և խմբագրեց Ա. Ղանալանյան, Երևան, Հայպետհրատ, 1950 թ., էջ՝ 33—54: Այս ժողովածուն սովետական շրջանում հրատարակված ամենածավալուն և ամփոփ ժողովածուն է, որն ունի նաև ընդարձակ առաջարան: Ժողովածուի մեղ հետաքրքրող հեքիաթները վերցված են Եր. Լալայանի «Մարգարիտներ...» համապատասխան գրքերից և Գրականության ինստիտուտի բանահյուսական արխիվի ձեռագիր նյութերից: Օժանդակ այս աղբյուրը հաջորդ ծանոթագրությունների մեջ համառոտության համար կոչված է՝ «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ», 1950:

«Հայ ժողովրդական բանահյուսություն» (քրեստոմատիա), կաղմեց և խմբագրեց Գրիգոր Դրիգորյան, Երևան, 1951, էջ՝ 239—258: Քրեստոմատիայի մեղ հետաքրքրող հեքիաթները վերցված են «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ» 1950 թ. ժողովածուից: Հաջորդ ծանոթագրությունների մեջ այս աղբյուրը կոչված է՝ «Հայ ժողովրդական բանահյուսության քրեստոմատիա», 1951:

«Basme populare Armene», Cartea Rusă, 1958, էջ՝ 39—66: Մուլն ժողովածուն պարունակում է հայ ժողովրդական հեքիաթների ռումիներեն թարգմանությունը, որ կատարել են Շանֆանա Վելիսուր Թեոդորյանուն և Սիրակ Կսկանյանը, օգտագործելով Ա. Ղանալանյանի կաղմած ու խմբագրած «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ» ժողովածուն, Երևան, Պետհրատ, 1950 թ.: Թարգմանված են ժողովածուի ոչ բոլոր հեքիաթները: Թարգմանությունը լույս է տեսել Բուխարեստում, «Ռումական գիրք» (Cartea Rusă) հրատարակությամբ: Հաջորդ ծանոթագրությունների մեջ այս աղբյուրը կոչված է՝ «Basme populare Armene», 1958:

2. ՂՈՒՇ-ՓԱՐԻՆ

(էջ 49)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Ա գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 221—231): Բանահավաքը թողել է հետևյալ ծանոթությունը. «Պատմեց 1913 թ. հուլիսի 15-ին Աշտարակ գյուղում, նույն գյուղի բնակիչ Ներսես Կարապետյան Տեր-Մինասյանը, 51 տարեկան անգրագետ գյուղացին: Պարապում է այգեգործությամբ. սրա հայրը ևս շատ հեքիաթներ իմացող է եղել»:

«Մարգարիտներ...» Ա գրքի ցանկում այս հեքիաթը վերագրված է աշտարակցի Դավիթ Դավթյանին: Հավանաբար վրիպակ է, քանի որ սույն հեքիաթի ոչ միայն տողատակի ծանոթության վկայությունը, այլև պատմելու ոճը հաստատում է, որ հեքիաթի պատգողը Ներսես Կ. Տեր-Մինասյանն է:

Հեքիաթն ունեցել է հետևյալ վերահրատարակությունները և թարգմանությունները. «Армянские сказки», 1930, էջ՝ 193—209; 1933, էջ՝ 216—228. «Армянские сказки». Издательство детской литературы. Москва—Ленинград, 1939, էջ՝ 168—192, перевод с армянского Я. Хачатрянца, рисунки народного художника Армении М. Сарьяна.

Այստեղ հեքիաթների թարգմանությունը խմբագրված և հարմարեցված է մանկա-պատանեկան ընթերցանության պահանջներին: Հաջորդ ծանոթագրությունների մեջ օժանդակ այս աղբյուրը համառոտության համար կոչված է՝ «Армянские сказки», 1939:

«Հայ ժողովրդական հեքիաթներ», 1950, էջ՝ 21—32:

«Basme populaire Armenene», 1958, էջ՝ 24—38:

3. ԱՆԱ ԹԱՔԱՎՈՐԻ ԼԵՔԻԱԹԸ

(էջ 62)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Ա գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 9—27): Բանահավաքը թողել է հետևյալ ծանոթությունը. «Պատմեց 1912 թ. օգոստոսի 23-ին, Աշտարակ գյուղում, նույն գյուղացի Գևորգ Մկրտչյան Գևորգյանը, որը 60 տարեկան մի ծերունի է, անդրազետ, պարապում է այգեպանությամբ և հեքիմությամբ, որի պատճառով հաճախ ճանապարհորդում է շրջակա գյուղերն ու գավառները: Շատ աշխույժ և խելացի անձնավորություն է»:

4. ԱՐԳԱՐ ԹԱՔԱՎՈՐ

(էջ 83)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Ա գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 28—40): Հեքիաթը գրի է առնված 1912 թ. օգոստոսի 25-ին, Աշտարակ գյուղում, ասացողը Գևորգ Մ. Գևորգյանն է (տես Մ 3 հեքիաթի ծանոթագրությունը):

5. ՓԵՏԵ ՁԻՆ

(էջ 98)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Ա գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 191—197): Հեքիաթը գրի է առնված 1913 թ. հուլիսի 15-ին, Աշտարակ գյուղում, ասացողը Ներսես Կ. Տեր-Մինասյանն է (տես Մ 2 հեքիաթի ծանոթագրությունը):

6. ՓԱՌՉԱՒՓԱՀԷՐՎԱՆ

(էջ 106)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Բ գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 185—196): Բանահավաքը թողել է հետևյալ ծանոթությունը. «Պատմեց 1914 թ. փետրվարի 14-ին Փարպի գյուղում Գևորգ Պետրոսյան՝ վաթսուհինամյա անդրազետ գյուղացին, որ պարապում է այգեպանությամբ»:

7. ՀՈՒՐԻ ԹԱՔԱՎՈՐԻ ԱՆՉԿԱ ՀՆՔԻԱԹՐ

(էջ 120)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Ա գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 47—62)։ Հերիաթը գրի է առնվել 1912 թ. օգոստոսի 28-ին, Աշտարակ գյուղում, ասացողը Գ. Մ. Գեորգյանն է (տես № 3 հերիաթի ծանոթագրությունը)։ Բանահավաքը ծանոթության մեջ հայտնում է, որ ասացող Գ. Մ. Գեորգյանը այս հերիաթը բաժնորս է Դարաշիշակում՝ Զբոսաշիշի Կարապետ Մանուկյանից։

8. ՕՀԱՆ ԲՐՆՉՊԱՐԻ ՏՂԻ ՀՆՔԻԱԹՐ

(էջ 137)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Ա գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 63—73)։ Հերիաթը գրի է առնվել 1912 թ. սեպտեմբերի 26-ին, Աշտարակ գյուղում, ասացողը Գ. Մ. Գեորգյանն է (տես № 3 հերիաթի ծանոթագրությունը)։ Հերիաթը ունեցել է հետևյալ հրատարակությունները.

«Армянские сказки», 1933, էջ՝ 254—268;

«Հայ ժողովրդական հեքիաթներ», 1950 թ., էջ՝ 139—150;

«Հայ ժողովրդական հեքիաթներ», Հայպետհրատ, Երևան, 1956 թ., էջ՝ 24—33 («Ռանչպարի տղան» վերնագրով)։ Ժողովածուն կազմել է Ա. Նազինյանը, գեղարվեստական ձևավորումը և իլյուստրացիաները՝ ժողովրդական նկարիչ Հ. Կոչոյանի։ Մեզ հետաքրքրող հերիաթները վերցված են նախորդ ժողովածուից և մասնակի մշակման են ենթարկված՝ հաշվի առնելով մանկա-պատանեկան ընթերցանության պահանջները։ Հաշորդ-ծանոթագրությունների մեջ օժանդակ այս աղբյուրը նշված է՝ «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ», 1956;

«Basme populaire Armenene», 1953, էջ՝ 158—171;

9. ԱՌՁԻ ՏՂԻ ՆԱՂԼԸ

(էջ 149)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Բ գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 227—236)։ Հերիաթը գրի է առնվել 1914 թ. փետրվարի 13-ին, Փարպի գյուղում, ասացողն է փարպեցի Գեորգ Դիլանյանը, հայտնի հերիաթասաց Անթառամ Մարգարյանի որդին (Անթառամ Մարգարյանի մասին տես սույն հատորի № 14 հերիաթի ծանոթագրությունը)։ Մի այլ հերիաթի («Էծի հերիաթի») տողատակին («Մարգարիտներ...» Բ, 237) սույն ասացողի մասին բանահավաքը հայտնում է. «Գեորգը Անթառամ Մարգարյանի ավագ որդին է, 13 տարեկան, փոքր ինչ գրագետ»։

10. ՆԱԶԱՐ-ՕՂԼՈՒ ՀՆՔԻԱԹՐ

(էջ 161)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Բ գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ 40—54)։ Բանահավաքը թողել է հետևյալ ծանոթությունը. «Պատմեց 1913 թ. հուլիսի 8-ին, Օշական գյուղում, նույն գյուղացի Նիկողայոս Տեր-Մեսրոպյանց, 55 տարեկան, փոքր ինչ գրագետ ծերունին, որ պարապում է այգեպանության»։

11. ԲԵՐԴԱԿ ԹԱՔԱՎՈՐ

(էջ 178)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Ա գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 265—276)։ Բանահավաքը թողել է հետևյալ ծանոթությունը. «Պատմեց 1913 թ. հուլիսի 17-ին, Օշական գյուղում, նույն գյուղացի Մկրտիչ Զարգարյան, 57 տարեկան ծերունին, որ այժմ ժամկու է և փոքր ինչ գրագետ»։

12. ՏՂԱ ԴԱՐՁՈՂ ԱՆՁԻԿԸ

(էջ 192)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Բ գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 18—21)։ Հեքիաթի անվանումը հավանաբար բանահավաքինն է։ Բանահավաքը թողել է հետևյալ ծանոթությունը. «Պատմեց 1913 թ. սեպտեմբերի 1-ին, Օշականում, նույն գյուղացի Ավետիս Նազարյան անգրագետ ջրաղացպանը»։

Հեքիաթը թարգմանաբար հրատարակվել է «Армянские сказки», ժողովածուում, 1930, էջ՝ 149—153; 1933, էջ՝ 175—179։

13. ՍՈՒՐԱՏԻ ՍՈՎԴԱՔՏԱՐԻ ՈՐԹՈՒ ՀԵՔԻԱԹԸ

(էջ 196)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Ա գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 98—109)։ Հեքիաթը գրի է առնվել 1912 թ. օգոստոսի 28-ին, Աշտարակ գյուղում, ասացողը նույն գյուղացի Գևորգ Մ. Գևորգյանն է (տես Ձ 3 հեքիաթի ծանոթագրությունը)։

14. ՄՈՒՆՍՈՒ ՀԵՔԻԱԹԸ

(էջ 209)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Բ գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 197—202)։ Հեքիաթը գրի է առնվել 1914 թ. փետրվարի 17-ին, Փարպի գյուղում, ասացողը Անթառամ Մարգարյանն է, որի մասին հրատարակիչը մի այլ հեքիաթի՝ («Հարամբաշու հեքիաթը») տողատակի ծանոթության մեջ («Մարգարիտներ...» Բ, 207) հայտնում է հետևյալը. «Անթառամ Մահտեսի Դավթյան-Մարգարյան քառասնամյա կինը այս և այլ շատ հեքիաթներ սովորել է իր մորից, որի հայրը աշուղ է եղել՝ Աշըղ Հարո անունով։ Անթառամը Փարպիում հայտնի է որպես լավ հեքիաթ ասող»։

15. ԱՍԼԱՆ ԹԱՔԱՎՈՐ

(էջ 216)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Ա գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 230—300)։ Բանահավաքը թողել է հետևյալ ծանոթությունը. «Պատմեց 1913 թ. հուլիսի 18-ին, Օշական գյուղում, նույն գյուղացի Գևորգ Առաքելյան անգրագետ, 55-ամյա ծերունին, որ պարապում է երկրագործությամբ. մեծ մասամբ ապրել է գյուղում»։

16. ՄԵՐՋԱՆԻ ՀԵՔԻԱԹՐ

(էջ 228)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Ա գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 215—226)։ Հեքիաթը գրի է առնվել 1914 թ. փետրվարի 19-ին, Փարպի գյուղում, ասացողը նույն գյուղի բնակչուհի Անթառամ Մարգարյանն է (տես Ն 14 հեքիաթի ծանոթագրությունը)։

17. ԱՐԵՎԱՏ ԵՎ ՕԶՄԱՆՈՒԿ

(էջ 236)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Ա գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 148—152)։ Հեքիաթը գրի է առնվել 1912 թ. օգոստոսի 22-ին, Աշտարակ գյուղում, ասացողը նույն գյուղի բնակիչ Ավետիս Գրիգորյանն է (տես Ն 1 հեքիաթի ծանոթագրությունը)։

Այս հեքիաթն ունեցել է հետևյալ վերահրատարակությունները.

«Армянские сказки», 1930, էջ՝ 115—123, 1933, էջ՝ 143—149,

«Հայ ժողովրդական հեքիաթներ», 1950, էջ՝ 97—102,

«Հայ ժողովրդական բանահյուսության բեռնամատիւ», 1951, էջ՝ 258—262,

«Basme populaire Armene», 1958, էջ՝ 111—117,

18. ՈՍԿԵ ՔԱՔՈՒԼ ՏՂԻ ՀԵՔԻԱԹՐ

(էջ 241)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Ա գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 198—220)։ Բանահավաքը թողել է հետևյալ ծանոթությունը. «Պատմեց 1913 թ. հուլիսի 14-ին, աշտարակցի Դավիթ Դավթյան քառասունհինգ տարեկան անդրազեռ գյուղացին, որ պարապում է այգեպանությամբ և երկրագործությամբ»։

Հեքիաթը վերահրատարակվել է «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ» ժողովածուում, 1950, էջ՝ 157—182,

19. ԱՄԻՐ-ՇԱՄՆԻ ՀԵՔԻԱԹՐ

(էջ 269)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Ա գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 83—97)։ Հեքիաթը գրի է առնվել 1912 թ. օգոստոսի 27-ին, Աշտարակ գյուղում, ասացողը աշտարակցի Գևորգ Մ. Գևորգյանն է (տես Ն 3 հեքիաթի ծանոթագրությունը)։

20. ՋԵՅՐԱՆ-ՕՂԻ

(էջ 285)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Ա գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 74—82)։ Հեքիաթը գրի է առնվել 1912 թ. օգոստոսի 26-ին, Աշտարակ գյուղում, ասացողը աշտարակցի Գևորգ Մ. Գևորգյանն է (տես Ն 3 հեքիաթի ծանոթագրությունը)։

21. ԴԱՎԹԻ ՀԵՔԻԱԹԸ

(էջ 296)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Բ գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 22—39)։ Հեքիաթը գրի է առնվել 1913 թ. հուլիսի 7-ին, Օշական գյուղում, ասացողը օշականցի Նիկողայոս Տեր-Մեսրոպյանցն է (տես Ն 10 հեքիաթի ծանոթագրությունը)։

22. ՀՐԱՅԻ ՀԵՔԻԱԹԸ

(էջ 316)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Ա գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 41—46)։ Հեքիաթը գրի է առնվել 1912 թ. օգոստոսի 27-ին, Աշտարակ գյուղում, ասացողը աշտարակցի Գևորգ Մ. Գևորգյանն է (տես Ն 3 հեքիաթի ծանոթագրությունը)։

23. ԱՎԶՈՒ ՏՂԻ ՀԵՔԻԱԹԸ

(էջ 323)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Ա գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 252—264)։ Բանահավաքը ծանոթության մեջ նշում է, որ հեքիաթը պատմվել է 1913 թ. օգոստոսի 21-ին, Օշական գյուղում, նույն տեղացի Պետրոս Մուքայիսյանը։ Մի այլ հեքիաթի («Խոսրով-շահ») ծանոթության մեջ («Մարգարիտներ...» Ա, 232) բանահավաքը հայտնում է, որ օշականցի Պետրոս Մուքայիսյանը հիսնամյա անդրադեռ գյուղացին, չրաղացպան է. «Նրա հայրը և պապը նշանավոր հեքիաթ ասացողներ են եղել։ Հեքիաթների մեծ մասը նա յուր հորիցն է սովորել, իսկ վերջինս՝ պապից։ շարունակ թե՛ չրաղացում և թե՛ օգաներում նա հեքիաթ է ասում»։

Այս հեքիաթը վերահրատարակվել է «Հայ ժողովրդական հեփիաթներ» ժողովածուում, 1950, էջ՝ 125—138։

«Basme populaire Armenene», 1958, էջ՝ 141—157։

24. ՄՈՒՐՁԻ ՀԵՔԻԱԹԸ

(էջ 338)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Բ գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 175—184)։ Բանահավաքը թողել է հետևյալ ծանոթությունը. «Պատմեց 1914 թ. փետրվարի 19-ին, Փարպի գյուղում, նույն գյուղացի Խաչատուր Բամրազյան քառասնամյա, փոքր ինչ գրագետ գյուղացին, որ պարապում է գլխավորապես այգեպանությամբ»։

25. ՉՈՓՉՈՒ ՀԵՔԻԱԹԸ
(էջ 349)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Բ գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 222—226)։ Հեքիաթը գրի է առնվել 1914 թ. փետրվարի 17-ին, Փարպի գյուղում, ասացողն է նույն գյուղի բնակչուհի Անթառամ Մարգարյանը (տես Ս 14 հեքիաթի ծանոթագրությունը)։

Այս հեքիաթը ունեցել է հետևյալ վերահրատարակությունները.

«Հայ ժողովրդական հեփաթենք», 1950 թ., էջ՝ 151—156։

«Հայ ժողովրդական հեփաթենք», 1956 թ., էջ՝ 88—92։

«Basme populaire Armenes», 1958 թ., էջ՝ 172—178։

26. ՎԱՐԴԻԹԵՐ
(էջ 355)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Բ գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 241—251)։ Բանահավաքը թողել է հետևյալ ծանոթությունը. «Պատմեց 1914 թ. փետրվարի 15-ին, Փարպի գյուղում, Հարեթյակ վարդանյանը, որ սովորել էր յուր հորից, նույնպես նշանավոր հեքիաթ ասողից»։ Մի այլ հեքիաթի («Ձարար») ծանոթության մեջ («Մարգարիտներ...» Բ, 252) բանահավաքը հայտնում է, որ փարպեցի Հարեթյակ Կինոսյան-Վարդանյանը 55 տարեկան է, պարտապում է երկրագործությամբ և այգեպանությամբ։ Չմեռը հաճախ օգաններում հեքիաթ է ասում։

Այս հեքիաթն ունեցել է հետևյալ վերահրատարակությունները.

«Ընտիր էջեր հայ գրականության», (սկզբից մինչև մեր օրերը), Երևան, Հայպետհրատ, 1946, էջ՝ 82—89։ Այս անթողդիայում ժողովրդական բանահյուսության նյութերի մեջ, որը պատրաստել է պրոֆ. Կ. Մելիք-Օհանյանյանը, տեղ է գտել մեզ հետաքրքրող երկու հեքիաթ՝ արտատպված են Եր. Լալայանի «Մարգարիտներից...»։ Հաջորդ ծանոթագրությունների մեջ օժանդակ այս աղբյուրը նշված է՝ «Ընտիր էջեր հայ գրականության», 1946։

«Հայ ժողովրդական հեփաթենք», 1950, էջ՝ 85—96։

«Basme populaire Armenes», 1958 թ., էջ՝ 97—110։

27. ՀԱՐԱՄԱՇՈՒ ՀԵՔԻԱԹԸ
(էջ 368)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Բ գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 207—214)։ Հեքիաթը գրի է առնվել 1914 թ. փետրվարի 15-ին, Փարպի գյուղում, ասացողը նույն գյուղի բնակչուհի Անթառամ Մահտեսի Մարգարյանն է (տես Ս 14 հեքիաթի ծանոթագրությունը)։ Ըստ բանահավաքի ծանոթության, Անթառամ Մարգարյանն այս հեքիաթը սովորել է իր մորից։

28. ՀԱՆԻ ՈՒ ՆԱՀԱՆԻ ՀԵՔԻԱԹՔ

(էջ 377)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտների...» Բ գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 203—206)։ Հեքիաթը գրի է առնվել 1914 թ. փետրվարի 16-ին, Փարպե գյուղում, ասացողն է նույն գյուղի բնակչուհի Անթառաժ Մարգարյանը (տես Մ 14 հեքիաթի ծանոթագրությունը)։

Այս հեքիաթը թարգմանաբար հրատարակվել է «Армянские сказки», ժողովածուում, 1930, էջ՝ 223—227, 1933, էջ՝ 241—245։

29. ՍՈՅԼԱՄԱՋ ԽԱՆԸՄԻ ՀԵՔԻԱԹՔ

(էջ 382)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտների...» Ա գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 153—168)։ Հեքիաթը գրի է առնվել 1912 թ. օգոստոսի 24-ին, Աշտարակ գյուղում, ասացողն է աշտարակցի Գևորգ Մ. Գևորգյանը (տես Մ 3 հեքիաթի ծանոթագրությունը)։ «Մարգարիտների...» Ա գրքի ցանկում այս հեքիաթը սխալմամբ վերագրված է Ավետիս Գրիգորյանին։

30. ՈՒՀԱՆ ԱՇԸՂՆ ՈՒ ՔՈՍԵՆ

(էջ 400)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտների...» Ա գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 246—251)։ Հեքիաթը գրի է առնվել 1913 թ. օգոստոսի 21-ին, Օշականում, ասացողն է օշականցի Պետրոս Մուքայելյանը (տես Մ 23 հեքիաթի ծանոթագրությունը)։

31. ՋՈՒԿ ՏՂԱՆ

(էջ 407)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտների...» Բ գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 11—17)։ Հեքիաթը գրի է առնված 1913 թ. օգոստոսի 29-ին, Օշականում, Հրատարակիչը հայտնում է, որ այս հեքիաթը պատմել է օշականցի Ավետիս Նազարյանը, բայց դա կասկած է հարուցում։

Ավետիս Նազարյանի մասին, նրա պատմած մյուս հեքիաթների ծանոթություն մեջ («Տղա դարձող աղջիկը»—սույն հատորի Մ 12 հեքիաթը՝ «Մարգարիտների...» Բ, 18 և «Իր հարսին այք ղնող թագավորը»—սույն հատորի Մ 39 հեքիաթը՝ «Մարգարիտների...» Ա, 301) բանահավաքը հայտնում է, որ նա չբաղադրյալ է, իսկ այս հեքիաթի ծանոթության մեջ հայտնում է, որ պարապում է այգեպանությամբ և 55 տարեկան ծերունի է։ Տարբերվում են նաև գրի առնելու ժամանակը. վերը հիշված երկու հեքիաթները գրի են առնված 1913 թ. սեպտեմբերի 1-ին, իսկ սույն հեքիաթը գրի է առնված 1913 թ. օգոստոսի 29-ին։ Կարծում ենք, որ սույն հեքիաթ պատմողը օշականցի Նիկողայոս Տեր-Մեսրոպյանցն է՝ «Դավթի հեքիաթը» (տես սույն հատորի Մ 21 հեքիաթը՝ «Մարգարիտների...» Բ գրքում) հեքիաթի հեղինակը։

ներ...» Բ, 22) և «Նաչար-օղլու հերիաթը» (տես սույն հատորի № 10 հերիաթը՝ «Մարգարիտներ...» Բ, 40) պատմաների ասացողը: Մեր ենթագրությունը հաստատում է նիկողայոս Տեր-Մեսրոպյանցի մասին հայտնած տեղեկության զուգադիպումը սույն հերիաթի ծանոթություն մեջ 55-ամյա ծերունու և այգեպանությամբ զբաղվելու փաստին: Համեմատելով Ավ. Նազարյանի և Ն. Տեր-Մեսրոպյանցի պատմած հերիաթները, տեսնում ենք, որ սույն «Զուկ տղան» հերիաթը պատմելու իր ոճով ու առանձնահատկություններով հակված է դեպի Ն. Տեր-Մեսրոպյանցի հերիաթները:

32. ՀԱԼՎԱԶՈՒ ԼՍԵԿԵՐՏԸ (էջ 415)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Բ գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ 261—267): Բանահավաքը թողել է հետևյալ ծանոթությունը. «Պատմեց 1914 թ. փետրվարի 17-ին, Փարպի գյուղում, Նույն գյուղացի հաշատուր Ղազարյան քսանհինգամյա, փոքր ինչ գրագետ երիտասարդը, որ սովորել է յուր նշանավոր հերիաթ ասող հորից, այժմ վախճանված, պարապում է այգեպանությամբ և երկրագործությամբ: Շատ աչքարաց և ճարպիկ երիտասարդ է»:

33. ԳՅՈՒԼՇԱՆԻ ԼԵՔԻԱԹԸ (էջ 424)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Ա գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 110—124): Հերիաթը գրի է առնվել 1912 թ. օգոստոսի 27-ին, Աշտարակ գյուղում, ասացողը աշտարակցի Գևորգ Մ. Գևորգյանն է (տես № 3 հերիաթի ծանոթագրությունը):

34. ԽՈՍՐՈՎ-ՇԱՀ (էջ 441)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Ա գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 232—245): Հերիաթը գրի է առնվել 1913 թ. օգոստոսի 20-ին, Օշական գյուղում, ասացողը է օշականցի Պետրոս Մուրայիլյանը (տես № 23 հերիաթի ծանոթագրությունը):

35. ԿԱՐԱՊԵՏ-ՐԵԿԻ ԼԵՔԻԱԹԸ (էջ 456)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Ա գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 169—188): Հերիաթը գրի է առնվել 1912 թ. օգոստոսի 21-ին, Աշտարակ գյուղում, ասացողն է աշտարակցի Ավետիս Գրիգորյանը (տես № 1 հերիաթի ծանոթագրությունը):

36. ԷՄԻ ՀԵՔԻԱԹԸ

(էջ 478)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Բ գրքում հրատարակված տեքստի. (էջ՝ 237—240): Հեքիաթը գրի է առնվել 1914 թ. փետրվարի 14-ին, Փարպի գյուղում, ասացողը նույն տեղացի Գեորգ Դիլանյանն է, (տես № 9 հեքիաթի ծանոթագրությունը):

Այս հեքիաթը ունեցել է հետևյալ վերահրատարակությունները.

«Армянские сказки», 1930, էջ՝ 210—215: 1933, էջ՝ 229—234:

«Հայ ժողովրդական հեքիաթներ», 1950, էջ՝ 477—481:

«Ընտիր էջեր, հայ գրականություն», 1946, էջ՝ 80—81:

37. ԹԱՄԲԱԼ ՏՂԻ ՀԵՔԻԱԹԸ

(էջ 483)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Ա գրքում հրատարակված տեքստի. (էջ՝ 144—147): Հեքիաթը գրի է առնվել 1912 թ. օգոստոսի 28-ին, Աշտարակ գյուղում, ասացողը նույն գյուղի բնակիչ Ավետիս Գրիգորյանն է (տես № 1 հեքիաթի ծանոթագրությունը):

Այս հեքիաթը վերահրատարակվել է «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ» ժողովածուում, 1950, էջ՝ 439—442:

38. ԻՄԱՍՏՈՒՆ ԻՄԻ ՀԵՔԻԱԹԸ

(էջ 488)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Ա գրքում հրատարակված տեքստի. (էջ՝ 277—289): Հեքիաթը գրի է առնվել 1913 թ. հուլիսի 17-ին, Օշականում. ասացողն է նույն գյուղացի Մկրտիչ Զարգարյանը (տես № 11 հեքիաթի ծանոթագրությունը):

Այս հեքիաթն ունեցել է հետևյալ վերահրատարակությունները.

«Հայ ժողովրդական հեքիաթներ», 1950, էջ՝ 337—350:

«Հայ ժողովրդական բանահյուսության ֆրեսկոմատիա», 1951, էջ՝ 279—291:

«Հայ ժողովրդական հեքիաթներ», 1956, էջ՝ 55—59 (կրճատված):

39. ԻՐ ՀԱՐՍԻՆ ԱԶՔ ԴՆՈՂ ԹԱՔԱՎՈՐԸ

(էջ 503)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Ա գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 301—308): Հեքիաթը գրի է առնվել 1913 թ. սեպտեմբերի 1-ին, Օշականում, ասացողը նույն գյուղացի Ավետիս Նազարյանն է (տես № 12 հեքիաթի ծանոթագրությունը): Հեքիաթի տեղանունը հավանաբար բանահավաքինն է:

Այս հեքիաթը թարգմանաբար վերահրատարակվել է «Армянские сказки» ժողովածուում, 1930, էջ՝ 132—135: 1933, էջ՝ 158—161:

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Բ գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 256—260)։ Հեթիաթը գրի է առնվել 1914 թ. փետրվարի 19-ին, Փարսի գյուղում, ասացողը փարսեցի խալաթուր Թամրազյանն է (տես N 34 հեթիաթի ծանոթագրությունը)։

Այս հեթիաթն ունեցել է հետևյալ թարգմանությունները.

«Армянские сказки», 1930, էջ՝ 136—141; 1933, էջ՝ 162—167;

«Армянские сказки», 1939, էջ՝ 23—28:

41. ԹԱՔԱՎՈՐ ԳՈՂԱՅՈՂ ՏՂԱՆ

(էջ 512)

Հեթիաթի գրառման ձևագիրը, որը հիմք է ծառայել ներկա հրատարակության համար, պահվում է Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի Մ. Արեղյանի անվան Գրականության ինստիտուտի ժողովրդական բանահյուսության սեկտորի արխիվում։

Ձեռագիր նյութերը պահպանվում են Ակադեմիայի Մ. Արեղյանի անվան Գրականության ինստիտուտի ժողովրդական բանահյուսության սեկտորի արխիվում։ Դրանք ինստիտուտի նախկին բանահավաք, իսկ այժմ Պետական պատմական թանգարանի ազգագրական բաժնի վարիչ, ֆիլոլոգիական գիտությունների թեկնածու Վարդ Բղոյանի 1938, 1939, 1945 թվականներին Աշտարակի և Կոտայքի շրջաններում գրի առած հեթիաթներ են. (տես՝ ս. ժող. բանահյուսությունը Աշտարակի շրջանում», 1939 թ., 1945 թ. և ժող. բանահյուսությունը Կոտայքի շրջանում», 1938 թ., 1945 թ. ձևագիր տետրերը, որտեղ կան նաև ժողովրդական բանահյուսության այլ ժանրերին պատկանող նյութեր)։

Հաջորդ ծանոթագրությունների մեջ համառոտության համար նշված է՝ ինստիտուտի բանահյուսական արխիվ։

Պատմել է Աշտարակի շրջանի Փարսի գյուղի բնակիչ Սարգիս Գրիգորյանը, գրի է առել Վարդ Բղոյանը 1939 թ. հունվարին։ Բանասաց Ս. Գրիգորյանի մասին բանահավաքը հայտնում է, որ 29 տարեկան է, գրագետ է, ունի ասելու շնորհք և գիտի բազմաթիվ սրախոս առակներ։

Հեթիաթն առաջին անգամ տպագրվել է «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ» ժողովածուում, 1950, էջ՝ 465—467:

42. ՀՆԱՐԱԳԵՏ ՔԱԶԱԼԸ

(էջ 515)

Հեթիաթի գրառման ձևագիրը, որը հիմք է ծառայել ներկա հրատարակության համար, պահպանվում է ինստիտուտի բանահյուսական արխիվում։ Հեթիաթը պատմել է Կոտայքի շրջանի Զրվեժ գյուղի բնակիչ Անդրանիկ Սարգսյանը, գրի է առել Վ. Բղոյանը 1938 թ. դեկտեմբերին։

Հեթիաթի անվանումը բանահավաքինն է։ Բանասաց Ա. Սարգսյանի մասին

բանահավաքը տեղեկություններ է հայտնում «Աստված խրատեց տերտերին» հե-
քիաթի ծանոթության մեջ (այդ հեքիաթը տես սույն հատորի հավելված N 8),
որից պարզվում է, որ բանասացը 31 տարեկան է, կիսագրագետ, ծնվել է նույն
գյուղում (Ջրվեժ), նախնիքը Պարսկահայաստանից են (Սպահան)։

Այս հեքիաթն առաջին անգամ տպագրվել է «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ»
ժողովածուում, 1950, էջ՝ 413—417։

43. ՆՈՔԱՐ ՍԻՄՈՆԸ

(էջ 520)

Հեքիաթի գրառման ձեռագիրը, որը հիմք է ծառայել ներկա հրատարակու-
թյան համար, պահպանվում է ինստիտուտի բանահյուսական արխիվում։ Հե-
քիաթը պատմել է Աշտարակ գյուղի բնակիչ Լևոն Մարտիրոսյանը, գրի է առել
Վարդ Բզոյանը, 1939 թ. հունվարին։ Բանահավաքը ասացողի մասին տեղեկու-
թյուններ չի հաղորդում։

Հեքիաթն առաջին անգամ տպագրվել է «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ» ժո-
ղովածուում, 1950, էջ՝ 419—420։

«Basme populaire Armenes», 1958, էջ՝ 388։

44. ԲԻԹԵՆԻ ՄՈՐԱՔՈՒՅՐԸ

(էջ 522)

Հեքիաթի գրառման ձեռագիրը, որը հիմք է ծառայել ներկա հրատարակու-
թյան համար, պահպանվում է ինստիտուտի բանահյուսական արխիվում։ Հեքիաթը
պատմել է Կոտայքի շրջանի Ջրվեժ գյուղի բնակիչ Հովհաննես Հակոբջանյանը,
գրի է առել Վարդ Բզոյանը 1938 թ. դեկտեմբերին։ Ասացողի մասին բանահա-
վաքը տեղեկություններ է հայտնում «Կոլտնտեսական հեքիաթի» ծանոթագրու-
թյան մեջ, ըստ որի Լ. Հակոբջանյանը «65 տարեկան կիսագրագետ, աշխույժ
ու ջանասեր, ունևոր կոլտնտեսական է։ Ունի ասելու մեծ վարպետություն թե
հեքիաթների, թե առակ-առածների, թե ժողովրդական ու աշուղական երգերի
բնագավառում»։ Բանասացի նախնիքը Արևմտյան Հայաստանից են, իսկ ինքը
խոսում է նաև ադրբեջաներեն։

Հեքիաթն ունեցել է հետևյալ վերահրատարակությունները.

«Հայ ժողովրդական հեքիաթներ», 1950, էջ՝ 449—450։

«Հայ ժողովրդական քանահյուսության ֆեხտումատիա», 1951, էջ՝ 315—316։

45. ՍՏԱՆՈՍ ՀՈՎԻՂԸ

(էջ 524)

Հեքիաթը հրատարակվում է առաջին անգամ։ Գրառման ձեռագիրը գտնվում
է ինստիտուտի բանահյուսական արխիվում։ Հեքիաթը պատմել է Կոտայքի շրջանի
բնակիչ Բարեղամ Սիմոնյանը, գրի է առել Վարդ Բզոյանը 1938 թ. նոյեմբերին։
Բանասացի մասին կենսագրական տեղեկություններ չի հաղորդվում։

46. ԱՅԱԼ ՀԱՐՈՒՍԸ

(էջ 527)

Հերիաթը հրատարակվում է առաջին անգամ: Գրառման ձեռագիրը գտնվում է ինստիտուտի բանահյուսական արխիվում: Հերիաթը պատմել է Կոտայքի շրջանի բնակիչ Բարեղամ Սիմոնյանը, գրի է առել Վարդ Բղոյանը 1938 թ. նոյեմբերին: Բանասացի մասին կենսագրական տեղեկություններ չի հաղորդվում:

47. ԱՆԿՈՒՇՏ ՏԵՐՏԵՐԸ

(էջ 530)

Հերիաթի գրառման ձեռագիրը, որը հիմք է ծառայել ներկա հրատարակության համար, գտնվում է ինստիտուտի բանահյուսական արխիվում: Հերիաթը պատմել է Կոտայքի շրջանի Թեջրաբակ գյուղի բնակչուհի Նատո Հայրապետյանը, գրի է առել Վարդ Բղոյանը 1938 թ. դեկտեմբերին: Բանասաց Ն. Հայրապետյանի մասին բանահավաքը հայտնում է, որ նա կիսագրագետ կին է, գիտե տերտերների մասին բազմաթիվ սրախոսություններ: Նախնիքները մշեցիներ են:

Առաջին անգամ այս հերիաթը տպագրվել է «Հայ ժողովրդական հեփաքներ» ժողովածուում, 1950, էջ՝ 427—428:

Վերահրատարակվել է «Հայ ժողովրդական հեփաքներ» ժողովածուում, 1956, էջ՝ 80—81:

48. ԱՆԳՐԱԳԵՏ ՏԵՐՏԵՐԸ

(էջ 532)

Տպագրվում է ըստ «Հայ ժողովրդական հեփաքներ», 1950, ժողովածուում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 433—434): Կազմողը ժողովածուի վերջում գրված ծանոթագրությունների մեջ այս հերիաթի կապակցությամբ հայտնում է հետևյալը. «Ասել է Աշտարակի շրջանի Մուղնի գյուղացի 63 տարեկան Երվանդ Թորոսյանը: Գրի է առել Վ. Բղոյանը 1939 թվին»:

Այս հերիաթը թարգմանաբար հրատարակվել է «Basme populaire Armene» ժողովածուում, 1958, էջ՝ 384—385:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ I.

1. ԱՂԲԵՐ-ՏՂԱ ԵՎ ՓԱՌՍՈՒՆ-ԾԱՄ ՓԱՐԻ

(էջ 537)

Տպագրվում է ըստ Էմինյան ազգագրական ժողովածուի՝ Բ գրքում հրատարակված տեքստի, (Մոսկվա—Վաղարշապատ, 1901, էջ՝ 289—299): Բանահավաք Ս. Հայկունին հերիաթի առաջին էջի տողատակին նշում է. «Ասած է Կյամբեզ գյուղացի Ստեփանն», իսկ հերիաթի վերնագրի տակ գրված է. «Ղրխբուլախա (Կոտայք) բարբառում»: Անսցողի՝ Կոտայքի Կյամբեզ գյուղի բնակիչ ոմն Ստե-

փանի մասին կենսագրական ոչ մի տեղեկություն չի հաղորդված, չի նշված նաև գրառման թվականը:

Թեմայով ու սյուժետային գծերով այս հեքիաթը «Ջեյրան-օղլի» հեքիաթի տարբերակն է (տես սույն հատորի № 20 հեքիաթը), մասնակի շեղումներով ու հավելումներով. օրինակ, Քառսուն-ծամ Փարուն հափշտակող դևի հոգու գաղտնիքի բացման էպիզոդը «Ջեյրան-օղլի» հեքիաթում չկա: Բայց պատմելու վարպետության ու լեզվի անաղարտության տեսակետից սույն հեքիաթն անթերի չէ. հեքիաթի վերջին մասը բանահավաքը վերապատմել է, անմիջական գրառումը կորցրած լինելու պատճառով:

2. ՉՈՓՁԻ

(էջ 551)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Բ գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 5—10): Գրի է առնվել 1913 թ. օգոստոսի 19-ին, Օշական գյուղում, ասացողը նույն գյուղի բնակիչ Գևորգ Առաքելյանն է (տես № 15 հեքիաթի ծանոթագրությունը):

Հեքիաթը թարգմանաբար վերահրատարակվել է «Армянские сказки», ժողովածուում, 1930, էջ՝ 228—237: 1933, էջ՝ 346—352:

Այս հեքիաթը ամբողջականության տեսակետից պակասավոր է, մեխանիկորեն իրար են կցված տարբեր սյուժեներ... սկսվում է օձի կտրված պոչի կախարդական զորության էպիզոդով, դրան հաջորդում է գրազը և տանուլ տալը, ապա՝ աստծուն գանգատ զնացող մարդը և նրան հանդիպած կանանց ու ձիերի խնդիրը և վերջապես՝ աստծո հրամանով արևի հակառակ կողմից ծագելը և տանուլ տվածը շահելը, որոնք օրգանապես չեն ձուլվում: Առանձին վերցրած էպիզոդները հետաքրքրական են:

3. ԶԱՔԱՐ

(էջ 557)

Տպագրվում է ըստ «Մարգարիտներ...» Բ գրքում հրատարակված տեքստի, (էջ՝ 252—255): Հեքիաթը գրի է առնվել 1912 թ. փետրվարի 14-ին, Փարպի գյուղում, ասացողը նույն գյուղի բնակիչ Հաբեթյանկ Կ. Վարդանյանն է (տես № 25 հեքիաթի ծանոթագրությունը):

Սյուժետային որոշ գծերով այս հեքիաթը հիշեցնում է «Կարապետ-բեկի» հեքիաթը (սույն հատորի № 35 հեքիաթը), բայց այստեղ չի պահպանված հեքիաթի թեմատիկ ամբողջականությունը:

4. ՕՇԱՆ ՏԱՅՈՒ ՀԵՔԻԱԹԸ

(էջ 561)

Հեքիաթը հրատարակվում է առաջին անգամ: Գրառման ձեռագիրը գտնվում է ինստիտուտի բանահյուսական արխիվում: Պատմել է Կոտայքի շրջանի Ողջաբերդ գյուղի բնակիչ Սահակ Խաչատուրի Խաչատրյանը, գրի է առել Վարդ Բզոյանը 1945 թ. հոկտեմբերի 28—29, Ողջաբերդ գյուղում: Բանահավաքը մանրամասն

տեղեկություններ է հաղորդում ասացողի մասին, որն ամբողջությամբ գնում ենք այստեղ:

Սահակ Խաչատրյանը ծնվել է 1877-ին Արճաձագի Ղարաքեշիչ գյուղում: Մանկության օրերից ի վեր զբաղվել է երկրագործությամբ և մեծացել է շարքաշկյանքով: Նա Կոտայքի շրջանի Ողջաբերդ գյուղն է գաղթել 1914-ի կոտորածների ժամանակ: Այդ կոտորածների ժամանակ Սահակ Խաչատրյանը կորցրել է 30-ից ավելի հարազատներ, որոնց տանջանքին ակնաստես լինելով, նա գրեթե խենթացած է: Այդ պատճառով նրան հենց խենթ էլ անվանում են Ողջաբերդում:

Բոլոր հարազատները, բացի իր փոքր եղբորից, զոհ են գնացել այն ժամանակ, երբ Սահակը գնեք ձեռքին կռվելիս է եղել թուրքերի հորդանների դեմ: Իսկ երբ սկսվում է փախն-փախը, Սահակը շալակում է եղբորն ու քառասուն հոգու հետ փախչում է գնայի վան: Վանա լճի ափին, եղեգների ու ճահիճների մեջ, նա այդ քառասուն հոգու հետ մի ստորերկրյա ապաստան է պատրաստում, ուր 15 օր թաքնվում են թուրքերից:

Սահակի պատմելով, այդ ապաստարանը կիսով չափ ջուր է եղել, որի մեջ ամբողջ ցերեկը նստելիս են եղել և գիշերները դուրս գալով այնտեղից, բացարձակապես արածել են:

Սահակ Խաչատրյանը անգրագետ է և հերիաթասաց: Գիտե՞րազմաթիվ հրաշապատում և այլ հերիաթներ ու առակներ: Այդ բոլորը նա սովորել է Ղարաքեշիչում: Հերիաթներին նաղլ է ասում, իսկ առակներին՝ մասալա:

Լեզուն սարսափելի խառնուրդ է ներկայացնում: Նրա մեջ կան իր հայրենի գյուղի բարբառի, Զրվեժ գյուղի (ուր որ նախքան Ողջաբերդում բնակվելն ապրել է), որ մինչույն էլ ասել՝ Արարատյան բարբառի, Կարնո բարբառի (Ղարսի ճյուղի), Վանի, Բերկրիի և այլ գավառաբարբառների ուժեղ կամ թույլ տարբերը: Դրա պատճառը Ողջաբերդում նույն ժողովուրդների հետ ապրելն է:

Սահակ բիձեն այժմ աշխատում է կոլխոզում:

Այս հերիաթը թեմայով ու սյուժետային զարգացմամբ «Կարապետ-բեկի հերիաթի» (սույն հատորի № 35 հերիաթը) տարբերակն է, բայց զիջում է նրան պատմելու վարպետության և լեզվի անաղարտության տեսակետից:

5. ԽՈՐՀՐԳԱՎՈՐ ԱՅՄԸ (եջ 572)

Տպագրվում է առաջին անգամ: Գրառման ձևագիրը գտնվում է ինստիտուտի բանահյուսական արխիվում: Պատմել է Կոտայքի շրջանի Մուր գյուղի բնակիչ Վահրամ Սիմոնյանը, գրի է առել Վարդ Բղոյանը 1938 թ. նոյեմբերին: Ասացողի մասին բանահավաքը ծանոթության մեջ հայտնում է, որ նրա պապերը Վանահայեր են, ինքը՝ կիսազրագետ է, 33 տարեկան:

Այս հերիաթը թեմատիկ բովանդակությամբ և սյուժետային կառուցվածքով նմանվում է «Բմաստուն իծի» հերիաթին (տես սույն հատորի № 38 հերիաթը), նկատելի փոփոխություններով ու շեղումներով:

6. ՊԱՌՎԻ ՏՂԻ ՀԵՔԻԱԹՐ

(էջ 576)

Տպագրվում է առաջին անգամ: Գրառման ձեռագիրը գտնվում է ինստիտուտի բանահյուսական արխիվում: Պատմել է Աշտարակի շրջանի Եղվարդ գյուղի բնակիչ Ոսկան Հակոբի Բաբայանը, գրի է առել Վարդ Բդոյանը 1945 թ.: Բանահավաքը ծանոթության մեջ Ո. Բաբայանի մասին հաղորդում է հետևյալ տեղեկությունները:

«Ծնվել է 1911 թ. Եղվարդում, հողագործի ընտանիքում: Պատանի հասակում լորս-հինգ տարի բատրակություն է արել Եղվարդում և այլ գյուղերում: 1941 թ. կանչվել է բանակ, մասնակցել է Ղրիմի ճակատամարտերին: Թեոգոսիայում վերավորվելուց և Նովոռոսիյսկում բուժվելուց հետո գյուղ է վերադարձել 1943 թ. փետրվարին: Ունենալով հորինելու շնորհ, Ոսկանը գրել է մի քանի երգեր և երգում է հարմարեցրած եղանակներով: Այժմ կոլխոզում հայտնի է որպես երգասաց և բամբառակ պատմող: Ոսկանը կիսագրագետ է»:

7. ՊԱՏԱՀԱԿԱՆ ՏԵՐՏԵՐԸ

(էջ 581)

Տպագրվում է առաջին անգամ: Գրառման ձեռագիրը գտնվում է ինստիտուտի բանահյուսական արխիվում: Պատմել է Կոտայքի շրջանի Եղվարդ գյուղի բնակիչ Ոսկան Պողոսյանը, գրի է առել Վարդ Բդոյանը 1938 թ. նոյեմբերին: Ծանոթության մեջ բանահավաքը ասացողի մասին հայտնում է, որ նա 45 տարեկան է, կիսագրագետ. սույն հեքիաթը սովորել է ժողովրդից: Այս հեքիաթը թեմայով հիշեցնում է «Անգրագետ տերտերի» հեքիաթը (տես սույն հատորի № 48 հեքիաթը), որոշ հավելյալ էպիզոդներով:

8. ԱՍՏՎԱԾ ԽՐԱՏԵՑ ՏԵՐՏԵՐԻՆ

(էջ 584)

Տպագրվում է առաջին անգամ: Գրառման ձեռագիրը գտնվում է ինստիտուտի բանահյուսական արխիվում: Պատմել է Կոտայքի Զրվեժ գյուղի բնակիչ Անդրանիկ Սարգսյանը, գրի է առել Վարդ Բդոյանը 1938 թ. դեկտեմբերին: Բանահավաքի ծանոթության մեջ հայտնվում է, որ ասացող Ա. Սարգսյանը 31 տարեկան է, կիսագրագետ. ծնվել է նույն գյուղում (Զրվեժ): Նախնիքը Պարսկահայաստանից են (Սպահան):

9. ԱՆԿՈՉ ՀՅՈՒՐԸ

(էջ 587)

Տպագրվում է առաջին անգամ: Գրառման ձեռագիրը գտնվում է ինստիտուտի բանահյուսական արխիվում: Պատմել է Կոտայքի շրջանից Բարեղամ Սիմոնյանը, գրի է առել Վարդ Բդոյանը 1938 թ. նոյեմբերին: Ասացողի մասին կենսագրական տեղեկություններ չի հաղորդվում:

10. ԳԻՓ ԽԵՆՈՔՆԵՐԸ
(էջ 590)

Տպագրվում է առաջին անգամ: Գրառման ձևագիրը գտնվում է ինստիտուտի բանահյուսական արխիվում: Պատմել է Աշտարակ գյուղի բնակիչ Ստեփան Ղուկոսյանը, զրի է առել Վարդ Բզոյանը 1939 թ. հունվարին: Ասացողի մասին կենսագրական տեղեկություններ չի հաղորդվում:

11. ԿՈՒՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԵՔԻԱՔ
(էջ 593)

Հերիաթի գրառման ձևագիրը, որը հիմք է ծառայել ներկա հրատարակության համար, գտնվում է ինստիտուտի բանահյուսական արխիվում: Պատմել է Կոտայրի շրջանի Զրվեժ գյուղի բնակիչ Հովհաննես Հակոբջանյանը (տես № 44 հերիաթի ծանոթագրությունը). զրի է առել Վարդ Բզոյանը 1933 թ. դեկտեմբերի 9-ին: Բանահավաքը տեղեկացնում է, որ համագյուղացիների վկայությամբ և իր՝ ասացողի խոստովանությամբ այս հերիաթը հնարել է ինքը՝ ասացողը:

Հերիաթն առաջին անգամ տպագրվել է «Հայ ժողովրդական Ենֆիարեներ» ժողովածուում, 1950, էջ՝ 535—538 (որոշ կրճատումներով. «Անհատի տղան ու կույսողի աղջիկը» վերնագրով):

Հերիաթը ներկայացվում է որպես նմուշ տրագիցիոն հերիաթային ձևերի փոփոխության ու նոր խմբացիայի, Հերիաթում եղած ազդեցանքներն երգերի բառացի թարգմանությունը կատարել է բանասիրական գիտությունների թեկնածու Արպեր Երևանլին:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ II.
(էջ 599)

Սույն հավելվածում Աշտարակ գյուղի խոսվածքի համար, որպես օրինակ, բերված է «Արեհատ և Օձմանուկ» հերիաթը (№ 17), Օշական գյուղի խոսվածքի համար՝ «Տղա դարձող աղջիկը» (№ 12) և Փարպի գյուղի խոսվածքի համար՝ «Էծի հերիաթը» (№ 36):

Հատորում տեղ գտած Կոտայրի գյուղերի համար օրինակներ չեն տրված, որովհետև այդ գյուղերի խոսվածքները տարբեր բարբառների խառնուրդ են և չունեն արտասանական ու ձևաբանական հետևողական օրինաչափություններ:

Հավելվածում տրված վերոհիշյալ հերիաթների բարբառային տառադարձությունը կատարել է Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի լեզվի ինստիտուտի ավագ գիտական աշխատակից Հ. Մկրտչյանը, Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի թղթակից-անդամ Ա. Ղարիբյանի հսկողությամբ:

Բառարանի մեջ տրված են այս հատորում հանդիպող բարբառային դժվար հասկանալի բառերի, ոճերի ու դարձվածքների, ինչպես նաև օտար բառերի բացատրությունները:

Բառերի ու արտահայտությունների բացատրության ժամանակ նկատի է առնված սույն հատորի տեքստերում պարունակող իմաստն ու առումը: Եթե նույն բառը կամ ոճը հեքիաթներում ունի մի քանի առումներ ու իմաստային տարբերություններ, ապա այդ բառի բացատրության տակ տրվում են տարբեր իմաստները: Կան բառեր ու արտահայտություններ, որոնք փոխաբերական մտքով են օգտագործված, այդպիսի դեպքերում բառի բացատրությունից առաջ նշվում է՝ փոխ.:

Բառերը, ոճերն ու դարձվածքները բառարանում տրված են այբբենական կարգով, հաշվի առնելով պատումների մեջ պահպանված հնչումն ու տառադարձությունը: Երբեմն, բառի կից տրվում է սովյալ բառի հնչյունափոխված կամ տառադարձված այլ ձևը:

Բառարանում օգտագործված են նաև հատորի տողատակերին դրված բանահավաքի բացատրությունները, երբեմն ճշտելով ու լրացնելով դրանք: Եստ սակավ պատահում են բառեր ու արտահայտություններ, որոնք նեղ, տեղական բնույթ ունեն և դժվար է տալ դրանց ստույգ մեկնությունը. բառարանում այդպիսի բառերի դիմաց նշվում է՝ անստույգ և կցվում հավանական ենթադրական բացատրությունը:

Հատուկ անունները և մի շարք կենցաղային, ծիսական, առասպելական ու այլ տիպի երևույթներ ու առարկաներ արտահայտող բառերի բացատրությունները մանրամասնորեն չեն տրվում, հաշվի առնելով, որ դրանք բացատրվելու են սովյալ բնակավայրի հեքիաթներն ամփոփող վերջին հատորի անվանական և առարկայական ցանկերում: Այդ վերջին հատորում կտրվի նաև ընդհանուր բառարան՝ ընդգրկելով սովյալ բնակավայրի հեքիաթներում օգտագործված բառերը, ոճերն ու դարձվածքներն իրենց բոլոր առումներով ու իմաստով:

Սույն բառարանը պատրաստելիս հիմնականում օգտագործել ենք Տիգրան Նավասարդյանցի «Բառգիրք Արարատյան բարբառի» (Տիֆլիս, 1903) և Սահակ վարդապետ Ամատունու «Հայոց բառ ու բան» (Վաղարշապատ, 1912) աշխատությունները: Մասնակիորեն օգտագործել ենք նաև Հրայր Աճառյանի «Հայերեն զավառական բառարանը» (Թիֆլիս, 1913), Ստեփանոս Մալխոսյանցի «Հայերեն բացատրական բառարանը» (Երևան, 1944), տաճկերենից հայերեն, պարսկերենից հայերեն և մի շարք այլ բառարաններ ու բառացանկեր:

Բառարանի մասնագիտական խմբագրությունը կատարել է Հ. Մկրտչյանը: